

Наталія Ревенок

*завідувач лабораторії навчально-творчої майстерні
реставрації скульптури і творів декоративно-ужиткового
мистецтва НАОМА, мистецтвознавець*

Декоративна ваза “Ріг достатку” поч. ХІХ ст.: дослідження та реставрація

Анотація. У статті досліджено історію порцеляно-фаянсового виробництва в Україні, зокрема створення підприємства в с. Волокитине, а також особливості оздоблення виробів Волокитинського порцеляно-фаянсового заводу та реставрацію декоративної вази “Ріг достатку”.

Ключові слова: Волокитине, порцеляна, декоративні вази, розпис, реставрація.

Волокитине — відомий центр порцелянового виробництва у другій третині ХІХ ст., село Глухівського повіту колишньої Чернігівської губернії (нині Сумська область), з ХVІІ ст. належало поміщикам Міклашевським. Вирішальну роль у долі села відіграла його близькість до “головного” в Російській імперії родовища каоліну — Полошкінського [1, 116].

Наприкінці 1830-х років багатий волокитинський поміщик, відставний штаб-ротмістр Андрій Михайлович Міклашевський організував у своєму маєтку порцеляновий завод. Необхідно зауважити, що в деяких відомих авторів джерелах датою заснування заводу вважають 1839 рік [2, 167].

Стрімкий успіх виробів з волокитинської порцеляни за рік після заснування заводу був не випадковим. Фундатор виробництва відразу зорієнтувався на створення комерційного підприємства. Для ведення справ було запрошено іноземних фахівців, зокрема француза Дарта, який, ймовірно, був директором заводу упродовж першого десятиліття його функціонування.

Волокитинські вази до ХІХ ст. зазнали цікавих перетворень, змінившись у другій третині ХІХ ст. на декоративні предмети з масивними, невід’ємними від тулуба підставками та багатим декором. Проте, зацікавлення класицизмом в означений період для Волокитинського заводу не було тривалим. Надалі у художньому оформленні виробів головну увагу було спрямовано на трансформування стилю рококо [3, 131]. Захоплення цим стилем сформувало провідну тенденцію, яка відобразилась у створенні декоративних ваз, відомих під назвою “вази рококо”, різноманітних за композицією, декоруванням та розписом. За всієї складності конструкції й декору, в композиційних вирішеннях цих ваз відчувалася єдність принципів побудови: тулуб — опуклий овоїдний або мигдалеподібний об’єм, який плавно переходив у високу шийку (у формі овального розтруба); завершення вінця і краю стопи — у вигляді

асиметричних, складних рокайлей; ніжка вази, зазвичай, була невід'ємною від тулуба, завжди разом із цоколем.

Мотив “рокайль”, нарочито збагачений, був популярним у волокитинській порцеляні та широко застосовувався і як конструктивний елемент, і як постійний мотив скульптурного і живописного декору. Особливо активно виступали ці елементи в декорі ваз “рококо”. Завитки рокайлю з круглих ручок переходили на корпус вази у вигляді то горельєфного, то рельєфного орнаменту, обрамлюючи медальйони на тулубі і підставці, огинаючи вінце і стопу. Особливо динамічності волокитинським виробам надавали багатопрофільні скульптурні орнаменти. Пластичність ліпного декору посилювалася активним різнокольоровим тлом. У декоративному оформленні багатьох ваз (зокрема з круглою скульптурою) живописні елементи були досить розмаїті, оздоблені покриттям у синій, ліловий та вохристій відтінки, які заповнювали навіть найменші інтервали між скульптурними деталями, резервами, відгалуженнями (кольором, золотом) за контуром скульптурних прикрас і живописних вставок. На вазах “рококо” живописні композиції розташовувались на випуклих частинах або найбільш увігнутих поверхнях, де їхнє виконання було особливо складним. За сюжетами живописні вставки могли бути різностильовими. Найпоширенішими були мотиви букетів. Однак у контексті декору одного предмета квіти могли поєднуватися як з мотивом пейзажу, так і з зображенням птахів, або ж зі сценами на біблійні сюжети.

Зацікавлення ліпниною у Волокитині спричинило наслідування популярного для європейської порцеляни прийому суцільного покриття поверхні виробу білими дрібними квітами під назвою “снежний ком”. Зазвичай, це вази овоїдної форми з шийкою-розтрубом та хвилястим вінцем, з двома звивистими дугоподібними ручками, які поєднують вінце з тулубом посудини, розписані найчастіше дрібними білими квітами, інші — поверх так званого плетіння корзини — пишно декоровані спадаючими від вінця гірляндами (до 25 см) з яблук, груш, лимонів. Кожна композиція сприймалася як певного роду строкатий натюрморт [4, 135].

Постійне й активне звертання до рослинних мотивів в орнаменталі на певному етапі формотворення декоративних виробів призвело до створення ваз, флаконів, вирішення форм або конструктивних частин яких було співвіднесене з живою природою, наприклад з бутеном квітки. Дослідниця української порцеляни, доктор мистецтвознавства, професор Ф. Петрякова вважає, що саме ці риси характерні для ваз, флаконів, декоративних предметів Волокитиного. Окрім того, саме вони ніби сформулювали головний принцип організації не лише декоративних предметів, але й побутового посуду.

У 2010 році до відділу наукової реставрації Національного музею історії України було передано декоративну вазу “Ріг достатку” за інв. № К-1093, датовану початком XIX ст., виготовлену на Волокитинському порцеляновому заводі А. Міклашевського (іл. 1). Причиною і метою проведення реставраційних робіт стала незадовільна попередня реставрація, забруд-

А

Б

Іл. 1. Декоративна ваза «Ріг достатку». Волокитине, порцеляновий завод А. Міклашевського. Поч. XIX ст. Порцеляна, ліпний і рельєфний декор, підглазурний розпис. Національний музей історії України:

А — до реставрації; Б — після реставрації

нення, фрагментація та втрата окремих фрагментів. Ваза «Ріг достатку» виготовлена з порцеляни методом шлікерного литва, глазурована. Окремі приставні скульптурні деталі виліплені ручним способом.

Розміри вази: висота — 42,5 см, висота рога — 32 см, діаметр верху — 29,5×23,8 см, підставка — 25,5×19,3 см.

Ваза «Ріг достатку» є складною декоративною композицією, що вирішена у вигляді рога достатку та алегоричної фігурки сидячого чоловіка. Компоненти групи сполучені овальним цоколем. Виріб має велику кількість прийомів виконання (тонування, розпис, різновисокі рельєфи, ажурне плетіння і т. д.), за формою широко розкрита у верхній частині і дещо звужена по вертикалі. Асиметричні фігурні вирізи по вінцю роблять її подібною до екзотичного дерева, під яким розміщене скульптурне зображення літнього чоловіка в драпіровці. Доповнює композицію зображення лебедя з розпростертими крилами, що сидить на вузькому заломленому кінці рога. Тильний бік вази трактується як рельєфний пучок листя і стебел очерету зелено-коричневого кольору.

Складною за вирішенням є підставка, на якій розташована вся композиція. Вона асиметрична з поєднанням великої плоскої раковини з акантами, яскраво-червоними гілками коралів та рокайлей. Всі декоративні елементи виконані в химерному контрасті зігнутих ліній, рельєфних, горельєфних і кольорових. Нарочита контрастність форм, нестримна

вигукатість руху підкреслює надуманість всієї композиції, попри статичність загального вирішення.

Пам'ятка, що вже була розбита та склеєна клеєм жовтуватого кольору, вкрита нестійкими пилобрудовими нашаруваннями та стійкими: клейовими — по швах склеюєк фрагментів; гіпсовими забрудненнями на вінці вази від попередньої реставрації. Внутрішня частина мала щільні пилобрудові та клейові забруднення.

Пам'ятку раніше було розбито на 7 частин та склеєно. Окремі п'ять фрагментів самодемонтувалися — крайні 4 частини листа по вінцю та голова лебедя. Втрачені елементи: два фрагменти листа по краю вінця розміром $4 \times 1,5$ см та $4 \times 1,3$ см, на шиї лебедя — частина розміром $1,2 \times 1,3$ см; на підставці — фрагмент гілки під крилом лебедя розміром 3,5 см та є відколи з краю ажурної підставки розміром $3 \times 1,2$ см, на фігурі чоловіка на лобі біля брови — вищерблення розміром $0,6 \times 0,8$ см; втрачено половину носа; на вінку, який на голові, відколи на 6 листках; на одному рукаві втрата трикутної форми розміром $7,2 \times 5,4$ см, на іншому — втрата $6,8 \times 4,6$ см. З внутрішнього боку вази на денці є технологічна тріщина розміром 12,5 см та напис тушшю чорного кольору “К-1093”, а також чорною тушшю закреслений номер “ч. 4565”.

Рішенням реставраційної ради Національного музею історії України від 28.09.2010 р. (протокол № 3) було затверджено наступну програму реставраційних робіт: проведення демонтажу; видалення забруднень нестійких та стійких — клейових та гіпсових; підбір та склеювання фрагментів; мастикування швів та сколів; заповнення втрат, тонування заповнень та покриття тонувань консерваційним лаком.

Демонтаж склеєних фрагментів здійснювався шляхом накладання на клейові шви ватно-марлевих тампонів, просочених ацетоном (в поліетиленовому пакеті). Нестійкі та стійкі щільні забруднення видалялися 3%-ним водним розчином дитячого мила з наступним промиванням проточною водою, гіпсові забруднення — механічним шляхом (попередньо гіпс було зволожено дистильованою водою та видалено очним скальпелем механічно). Перед склеюванням шви фрагментів були просочені 3%-ним розчином “Paraloid B-72” в ацетоні та витримані 4 години. Фрагменти склеювали 20% розчином “Paraloid B-72” в ацетоні. Час фіксації — 6 годин. Мастикування швів та надколів здійснювалось мастикою на основі полівінілацетатного клею, титанових білил, тальку.

Втрачені частини заповнювали водним розчином гіпсу марки “Г-10”. Форма заповнень відтискалася скульптурним пластиліном, присипаним тальком з цілого профілю. Обробка доробок проводилась скальпелем та наждачним папером різних номерів зернистості, тонування заповнень — світлостійкими акварельними фарбами, змішаними з полівінілацетатними титановими білилами та дистильованою водою за допомогою аерографа. Колір тонування підбирали в тон до основного кольору пам'ятки. Консерваційне покриття проводилось акриловим двокомпонентним лаком виробництва Німеччини.

Після реставрації пам'ятка набула експозиційного вигляду.

Порцелянові вази-ритони були поширені в епоху історизму як в Європі, так і в Росії. Їх випускав не тільки Імператорський порцеляновий завод, але й приватні фабрики, наприклад завод Попова. На порцеляну заводу Міклашевського не могла не вплинути надзвичайно популярна в Європі порцеляна Мейсенської мануфактури.

У Західній Європі ритони були особливо улюбленими у Франції, зокрема на мануфактурі Жакоба Пті. Зважаючи на особисту прихильність Міклашевського до Франції та французької культури, поява в асортименті його заводу ваз у формі ритона і рога достатку сприймалася цілком закономірно (іл. 3, 4).

“Французька” історія пов'язана й з парною композицією, що зображує чоловіка та жінку, які сидять на підставці гігантського рога достатку, з-за якого виглядає лебідь. У руках персонажів посуд з водою, що виливається з нього. Обидві пам'ятки перебувають в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва за інв. № ФР-1828 та № ФР-1827 (іл. 2, 3). Відомо, що моделі для цієї композиції вперше були виконані на фабриці, заснованій Девідом Хевілндом в Ліможі [5, 314]. На іл. 4 наведено ескіз однієї вази з фігурою Нептуна (бога вод і морів), виконаний у 1850 році, а також ваза, що стала парною з жіно-

Іл. 2. Ваза-ритон з фігурами чоловіка, який тримає глечик з водою, що з нього виливається, і лебедя з розправленими крилами, на підставці, декорованою коралами й мушлями. Процеляна, ліпний і рельєфний декор, надглазурний розпис, позолота, шіровка по позолоті. Висота — 42,5 см. Марка коричнева надглазурна АМ. ДМУНДМ (Інв. № ФР-1827).

Надходження з Київського державного музею українського мистецтва у 1954 р.
Парна вази № 289

Іл. 3. Ваза-ритон з фігурами жінки, яка тримає глечик з водою, що з нього виливається, і лебедя з розправленими крилами, на підставці, декорованою коралами і мушлями. Порцеляна, ліпний і рельєфний декор, підглазурний розпис, позолота, шіровка по позолоті. Висота — 42,5 см. Марка коричнева надглазурна АМ. ДМУНДМ (Інв. № ФР-1828).

Надходження з Київського державного музею українського мистецтва у 1954 р.
Парна вази № 290

Іл. 4. Ескіз братів Хевіленд вази-ритону з фігурою Нептуна, 1850-ті рр.

Іл. 5. Ваза-ритон з фігурою Нептуна. Фабрика у Кластері над Охри, Чехія

Іл. 6. Ваза-ритон з фігурою богині річки. Мейсенський порцеляновий завод, 1850–1860 рр.

чою скульптурою (богинею річки), датованою 1850–1860 рр. (іл. 5, 6). Загалом скульптурна композиція отримала назву “Cornet Fleuve èt Riviere” (у перекладі з французької “Посудина-ритон Потік і Річка”).

Подібні декоративні вази навряд чи мають утилітарне призначення. Важко уявити собі у волокитинських вазах букет квітів або ж гілку бузку. Вони цілком самодостатні і сприймаються як завершені декоративні форми, гідні прикрасити відповідний інтер’єр. І хоча більшість технологічних прийомів, моделей і способів декорування ваз запозичені з інших підприємств, багато волокитинських ваз мають безперечну самобутність, прагнення до барвистості, пишності з яскраво вираженим позитивним змістом, властивим українському мистецтву в цілому [6, 315].

Характеристика ваз, про які йшлося вище, засвідчує, як внаслідок простої взаємозаміни окремих конструктивних деталей та елементів декору створюється розмаїття ваз, по суті, одного типу. Цей нехитрий прийом спостерігається і при знайомстві зі скульптурою малих форм заводу Міклашевського. Можливо, завдяки цьому асортимент ваз на заводі налічував більше двохсот моделей.

Особливо треба підкреслити тяжіння волокитинських майстрів до природних, рослинних мотивів. Ця тема вирішувалась дуже майстерно та своєрідно: від використання в декорі переплечених лоз з різними за формою (зокрема горельєфними) гронами і листям винограду до імітації болотяного листя, стебел і навіть очеретів, які щільно охоплюють посудину, створюючи ілюзію, ніби вази виконані не з порцеляни, а з суто природних матеріалів.

Природну тему у волокитинському вазовому мистецтві можна було б продовжувати й далі, оскільки для декорації виробів використовувалася імітація коралів, мушель і навіть тварин. Підсумком представленої “еволюції” стали вази, які в своїй конструктивній частині самі перетворилися на фрагменти рослинного світу у вигляді пророслого паростка, бутона, що розпускається, букету квітів тощо. Більшість перелічених форм, прийомів декорування або просто ідей, як таких, зазвичай, приходило ззовні, нерідко набуваючи в руках волокитинських майстрів рис місцевого колориту.

Порцеляна Волокитино до певної міри стала тією естетичною основою, на яку згодом, у третій чверті XIX ст., почала орієнтуватися порцелянова промисловість України. Вона спричинила ті емоційно виразні імпульси, які визначили еволюцію порцеляни й фаянсу і за допомогою яких сформувалося ставлення до європейських художніх стилів, до трактування форм і декору, зацікавлення різними формоутвореннями та розмаїтими декоративно-орнаментальними структурами.

1. *Петрякова Ф.* Украинский художественный фарфор (конец XVIII — начало XX ст.). — К.: Наук. думка, 1985. — С. 116.
2. *Селиванов А.* Фарфор и фаянс Российской империи. — 2 изд. — Владимир, 1914. — С. 167.
3. *Петрякова Ф.* Украинский художественный фарфор (конец XVIII — начало XX ст.). — К.: Наук. думка, 1985. — С. 131.
4. *Там само.* — С. 135.
5. *Самецкая Э.Б.* Фарфор завода А.М. Миклашевского. — М.: Изд-во “Интербук-бизнес”, 2010. — Т. 1. — С. 314.
6. *Там само.* — Т. 1. — С. 315.

ДЕКОРАТИВНАЯ ВАЗА “РОГ ИЗОБИЛИЯ” НАЧ. XIX СТ.: ИССЛЕДОВАНИЕ И РЕСТАВРАЦИЯ

Наталья Ревенок

Аннотация. В статье исследуются история производства фарфора и фаянса на Украине, в частности создание завода в с. Волокитино, особенности декорирования изделий Волокитинского фарфорофаянсового завода, реставрация декоративной вазы “Рог изобилия”.

Ключевые слова: Волокитино, фарфор, декоративные вазы, роспись, реставрация.

DECORATIVE VASE “HORN OF PLENTY” IN THE BEGINNING OF THE XIXth CENTURY: RESEARCH AND RESTORATION

Natalie Revenok

Annotation. In article a history of porcelain manufacture in Ukraine, creation of a factory in village Volokityno, features of decorating products of a porcelain factory, restoration of a decorative vase “Horn of Plenty” are researched.

Keywords: Volokityno, porcelain, decorative vases, painting, restoration.